

1734 մարտ ամսոյն՝ կրկին աչքէ անցուցի Շնորհալույ թղթոյն թարգմանութիւնը. և սկզբնագրին հետ բաղդատելով՝ շատ ճշդութեամբ եղած կը գտնէի, ու քանի մի սրբագրութիւններ ընելով՝ կը համարէի թէ տպագրութեամբ հրատարակուելու անարժան երկ մը չէր, և հաճոյական ընդունելութեան կրնար հանդիպիլ, իբրու նըմոյշ մը այն զըչագրաց՝ որոց յարեւելից ժամանումը արդէն հռչակուած էր ի Գաղղիա:

Շարունակելի

ՌԱՓԱՅԷԼ ԵԴՈՒԱՐԴ ՂԱՐԱՄԵԱՆ

(Տես յ'էջ 88)

Խօսքերնուս կարգը կը բռնադատէ զմեզ՝ Եդուարդայ Ռափայելի մահուան ցաւալից արկածէն քիչ մը առաջ անցնիլ:

Բուզայեան վարդապետ Եդուարդայ որդւոցը հետ լոնտոն երթալէն ի վեր՝ ոչ միայն իրենց ազնուախոհ հօրը նպատակին հետեւելով անոնց դաստիարակութեանն ամէն հնարաւոր փոյթ և խնամք կը ցուցընէր, այլ ուրիշ ոչինչ նուազ կարևոր փափաք մ'ալ կը սընուցանէր ի սրտին. և էր՝ ազգին աղքատ և անտէրունչ մանկութեան դաստիարակութեան գործը, օգտուելով Ղարամբանին առատամիտ ազգասիրութենէն և առ ինքն ցուցած բարեկամութենէն: Այս վախճանաւ այլևայլ նամակներ ուղղած է առ նա. և առանձինն ընդարձակ գրութիւն մը, բացատրելով այսպիսի բարերարութենէ մը յառաջ գալիք օգուտը ազգին ընդհանրութեան: Բուզայեանի այս գրութեան պատասխանն կու տայ Եդուարդ՝ 1729 փետրուարի 1 հետեալ նամակաւ:

« Ի լոնտոնու (ուղղեալ վեց նամակք) և յատկապէս տետրակդ՝ գրեալն ի 26 հոկտեմբերի ուրք հասին ինձ. նախ ի վերայ առողջութեանդ քան զամենայն ուրախ եմ, և մխիթար լինելով, լիագոյն լըրոյ զաւակացս՝ զորոց զլուր տուեալ էիր ինձ: Նախ պատասխանեմ փոքր թղթոցդ, և ապա տետրակիդ՝ հատոր առ հատոր. զտետրակս գրոյդ՝ որում արժանապէս պատկանի պատասխանել...

« Ի տետրակին գրեալ էիր վասն որդւոցս, զի թէ ոչ էիր ընդ նոսա՝ մոռացեալ լինէին զլեզուն սեղհական. աներկբայ գիտեմ՝ զի թէ չէիր ընդ նոսա՝ մոռացեալ էին. յայսմ մասին բարեպէս ճանաչեմ զերախտիս քոյ, և շնորհակալ եմ զքէն, զօր հանապազ յիշեմ և ոչ մոռանամ երբէք: Դարձեալ խնդրեմ ի հայրութենէդ և ծանուցանեմ վերապատուութեանդ զաւակական առակս թէ ի կիսկա

տար տան ոչ բնական շինողքն, այլ հողմն և անձրեւ տապալեն զայն, և ընդունայն լինին վաստակք շինողացն և ծախեալ գրամն. վասն որոյ աղաչեմ զհայրութիւնդ՝ զի կատարելագործեսցես զլիակատար տունն, և ապա զորդիս իմ ի ձեռս իմ՝ յանձնեսցես կրթեալ հայկական բառիք և բարի վարուք: Յայնժամ յուսամ ի Տէր զի գտցես զիս երախտագէտ ըստ ցանկութեանն քոյ, և մեծապէս շնորհակալ լինելով զքէն. և ակն ունիմ՝ ի վախճան բանիս, յետ փոքր ինչ ժամանակի տեսցես զերախտագիտութիւնն իմ: Այժմ կախեալ կայ ըզքէն՝ զի յանձնեսցես ինձ զորդիս իմ, որպէս ցանկամ ես:

«Պարօն Ուիլէմ Ռասն գրեալ էր ինձ թէ փոխարկէ զորդիս իմ ի դպրատուն մեծ՝ զի ուսցին ազատական իմաստութիւնն. քանզի կամք իմ այս է, զի որչափ զանազան գիտութիւնս բաղձան մանկունքս ըստ կարողութեան մտաց իւրեանց և ցանկութեանն իւրարանչիւրոց, և յոր գիտութիւնն բաղձան և ձգտին միտք նոցա՝ պարտիք թողուլ նոցա հետեւել այնց գիտութեանց. վասն զի ոչ կամիմ խնայել յինչքս իմ վասն ուսման և իմաստութեան նոցա, յատկապէս սիրելի որդին իմ Աղեքսանդր, զորմէ ամենեքեանդ վկայէք թէ ունի կարողութիւն ուսանել զամենայն ինչ զոր ինչ յառաջ գրիցի նմա առ ի ուսանիլ. տխրութիւն և ամօթ համարի ինձ եթէ խնայեմ յինչս վասն յառաջանալոյ նորա. և մանաւանդ ի գրեալ տետրակիդ քում՝ ճանաչեմ զի որդիք իմ հնազանդ են և սիրեն զքեզ. զիարդ կարես թողուլ զսոսա. զի ի թղթի քում ընթերցեալ եմ զոր գրես թէ պարօն Ուիլէմ Ռասն ցանկայ տանել զորդիս իմ յօտար աշխարհ, յետ ելանելոյ նոցա ի դպրատանէն: Թէպէտ նա ինքն չէր ինձ գրեալ, այլ եթէ պատահիցի՝ որպէս և գրեալ էիր. խնդրեմ զի մի բաժանեսցիս ի նոցանէ յամենայն տեղիս և ի ճանապարհս. այլ ընդ նոսա լիցիս մինչեւ ի վախճան յորում յանձնեսցես ինձ զորդիս իմ: Ես ճանաչեմ պարօն Ուիլէմ Ռասն որպէս ազնիւ և կատարեալ ուշիմ և խորագէտ. վասն որոյ խորհիմ թէ զամենայն զոր ինչ խորհի առնել վասն որդւոցս՝ է բարութիւնն և հաւատարիմ բարեկամութիւնն ընդ իս՝ առանց ունելոյ ակնկալութիւն ինչ յինէն, որպէս և բարւոք գիտես, զի այրն այն չունի կարօտութիւն յինէն: Որովհետեւ սա օտարական գոյով՝ ջանայ և վաստակի վասն որդոց իմոց, որչափ եւս առաւել հայրութիւնդ պարտիս ջանալ լինելով ի մերազնեաց, և ուխտել լինել հայր մանկանց. եւս առաւել զի մանկունքն սիրելի են քեզ. կամիմ ասել թէ են իբրեւ զսեպհական որդիս, զիարդ թողուլ կամիս զսոսա, և մանաւանդ ի հասակի ալեկոծութեան՝ ի բաց թողուլ զղեկ նաւին. այն ինչ գիտեմ՝ զի եթէ ես ապերախտ գոյով գրեալ լինէի քեզ թէ թողցես և ելցես անտի, կարծեմ թէ ոչ հաւանէիր գրածիս, և ոչ թողուիր զմանկունսն. բայց եթէ թողուիր զնոսա, պարտաւոր լինէիր առաջի Աստուծոյ և ուխտի քոյ. որպէս և գրեալ է թէ եթող զիննսուն և ինն յա»

նապատի, և գնաց զհետ կորուսելոյն: Վասն որոյ աղաչեմ զվերապատուելիդ, որպէս և հաւատացեալ եմքեզ, զի կացցես մնացես ընդ նոսա, և խնամեսցես զնոսա իբրև զբիբական, մինչև տացես ի ձեռս իմ. քանզի շատն գնաց և քիչն մնաց: Ես յուսայի թէ յայսմ ամի գալոց էի ի Լոնտրա. բայց անյաջողութիւնն արգելեց ինձ, վասն զի մինչև ցայսօր ի ընչից Մանիլու չէ իմ գտեալ զդանկ մի, փոխանակ բազում դրամոց զորս առաքեալ եմ անդ. եղիցին կամք Տեառն օրհնեալ: Բայց յուսամ ամենաբարին Աստուած զի առաջնորդեսցէ զդաւն իմ անդր ի դալ տարւոյ, կամ թէ յայսմ ամի. վասն զի տաղտկացեալ եմ ի յաշխարհէն Հնդկաց. զի ոչ հաւատ, ոչ սէր գտանի, և մանաւանդ յազգի մերում...

Կիմացընէ դարձեալ Բուզայեան վարդապետի թէ իւր միակ դուտորըն ալ կը զրկէ ի Լոնտրա, և անոր ալ խնամքն ու դաստիարակութիւնն յանձնելով իրեն, կ'աւելցընէ. «Գիտեմ զի ասես, ոչ էր բաւական զերկուսն, յաւել ի վերայ մի եւս. և ձանձրանաս յինէն: Այո, վերապատուեալ, եթէ լինէիր ի տեղի իմում» և դու եւս, ոչ ամբաստանէիր զիս, և հակադարձն գովէիր: Վերջապէս՝ ոչ կարես զերծուցանել անձն քոյ յինէն. զի գիտեմ ի սկզբանէ թէ հոգի Բուզայեան և Ղարամեան չաղկապեալ են, և ոչ բաժանին մինչև ի մահ. բաւէ զիտութեանդ: Բարեւոք գիտեմ զի ասես ինձ թէ, Հետվարդ, որովհետև անբաժանք եմք Ղարամեանք և Բուզայեանքս, վասն էր ոչ բաղցրացուցանես և մխիթարես զիս ըստ ցանկութեանն սրտի իմոյ, որ այս էր երկրորդ բնաբան զրեցելոցդ ի տետրակիդ՝ թէ տայցեմ դրամս վասն հաստատելոյ դպրատան մանկանց. վասն շինութեան դպրատանն, հաւաստեալ ճանաչեմ որ գրեալդ արդար է, և գործ մեծ ունել դպրատուն մանկանց ազգին մերոյ: Ես ի վաղուց հետէ ունելով զիտաւորութիւնն առնելոյ բարիս ազգի իմոյ ըստ կարեաց իմոց, և այժմ յորդորեցեալ գոլով ի քէն, լինելով դաստիարակ որդւոց իմոց, կամիմ զի մխիթարութիւնն մեզ երկոցունցս լինիցի՝ զի լիցիս պատճառ սկսմանն: Ի որհուրդ իմ այս է. և ունիմ ի մօտ առնել զայս ինչ. այս ինքն դնել 50,000 ռուբի ի պէնքի միում ինկլթէոյ, Հոլանտայ կամ ուր և իցէ, խորհրդովդ. և Տէր յաջողեսցէ. զի եկամուտ 50,000ից՝ որչափ և իցէ, որով կամիմ չինել փոքրիկ դպրատուն մի. և լիցիս դպրապետ կամ ընթերցող ի դպրատանն յայնմիկ. և ունիցիս զմի յեղբարց քոց ընդ քեզ, և որչափ բաւեսցէ այնու շահովն տղայոց՝ զայնքան աշակերտս ունիցիս ազգէ Հայոց միջակօրէն կացութեամբ և ոչ որպէս զաւակք ազնուականաց. զի ուսցին հայերէն, լատիններէն և զլեզու տեղւոյն յորում է դպրատունն: Այժմ այս էր յառաջադրութիւնս իմ, և յուսամ զի կատարեսցի ի ժամանակի քոյ:

Շարունակելի